

Waarom een autochtoon eerder moslim wordt dan een moslim christen – de sociaal-culturele context¹

Durk Hak (www.durkhak.nl) is godsdienstantropoloog en -socioloog en doceert bij de SPO Groningen. Hij zit in de redactie van *Religie & Samenleving*.

Zowel in het christendom als in de islam vormt het voortbestaan na de dood in de gloria het belangrijkste heilsdoel. Christenen willen het koninkrijk der hemelen beërven, net als moslims het paradijs willen binnengaan. Gelovigen van beide groeperingen willen zeker niet in de hel komen; al lijkt de angst voor gehenna of hel bij moslims wat groter dan bij veel christenen. Moslims kennen daarbij angst over de aard van het verblijf in het dodenrijk tot de dag des oordeels.

Om deze heilsdoelen te bereiken, kennen de rooms-katholieke christenen als heilsmiddelen de doop, het vormsel, de eucharistie, biecht en kerkgang, terwijl doop, belijdenis, avondmaal en kerkgang de heilsmiddelen bij protestanten zijn. Moslims kennen de ‘vijf zuilen’: het uitspreken van de geloofsbelijdenis, de vijf vaste dagelijkse gebeden, het vasten, het geven van aalmoezen en de pelgrimstocht naar Mekka. Voor beide groeperingen geldt dat er een grote bandbreedte bestaat aan de mate van het zich houden aan de waarden

en normen en aan de deelname aan de praktijken door de leden.

Er bestaan geen harde cijfers hoeveel moslims christen worden en omgekeerd hoeveel christenen moslim, maar het is alleszins redelijk te veronderstellen dat het in beide gevallen om kleine aantallen gaat. Goed geïntegreerde leden blijven in de regel bij de godsdienstige intermediaire groepering waartoe ze behoren. Ook wanneer het er niet meer toe doet, zullen leden pas onder bepaalde omstandigheden formeel afscheid nemen. Formele aansluiting bij een andere godsdienstige intermediaire groepering komt pas dan aan de orde wanneer het lidmaatschap of de waarden, normen en de praktijken, er al langer toe deden. Waar de heilsdoelen van christenen en moslims weinig verschillen en de heilsmiddelen weliswaar meer, is het opmerkelijk dat van de weinigen die ‘van kleur verschieten’ meer autochtonen moslim worden dan moslims van allochtone afkomst – in het vervolg: allochtonen – christen. Hiermee kom ik tot de probleem-

¹ Met dank aan Karin Sanders en Nejla Erdo an voor hun positief-kritische opmerkingen.

stelling, gegeven de betrekkelijk grote overeenkomsten in heilsdoelen en – middelen:

Wat maakt dat autochtonen zich eerder aansluiten bij een islamitische intermediaire groepering en zich tot de islam bekeren, dan dat allochtone moslims zich bij een christelijke intermediaire groepering aansluiten en zich tot het christendom bekeren?

Om deze vraag te beantwoorden wordt in § 2 een nutstheorie over menselijk handelen gepresenteerd. Vervolgens wordt uitgelegd waarom en wanneer (re-)affiliatie en bekering zich voordoen (§ 3). Uit de structurele verschillen tussen de persoonlijke netwerken van islamitische allochtonen en autochtonen vloeit verschil in kosten (materiële en immateriële) voort bij (re-)affiliatie en bekering. Het gaat hierbij om allochtone moslims van Turkse afkomst. De reden hiervoor is simpelweg dat ik over deze groep door jarenlange waarneming specifieke kennis heb. Deze verschillen staan centraal in § 4. De bijdrage eindigt met de *conclusie en discussie*.

Vooraf dient nog een aantal begrippen te worden gedefinieerd. Onder *affiliatie* wordt de aansluiting bij een intermediaire groepering verstaan, terwijl *re-affiliatie* staat voor het verruilen van de ene groepering voor een andere. *Bekering* is de acceptatie van andere ideologische waarden, normen en praktijken. *Intermediaire groeperingen* – hier verder: groepering – vormen de structuur van de samenleving. Ze ‘bemiddelen’

tussen het individu en de samenleving en kenmerken zich door waarden, normen en praktijken. Voorbeelden hiervan zijn gezinnen, families, kerken, moskeeën, scholen, politieke partijen en verenigingen. *Goed geïntegreerd* wil zeggen: in hoge mate de waarden en normen van de groepering onderschrijven, en in hoge mate deelnemen aan de praktijken van deze groepering. Bij *godsdienstige* intermediaire groeperingen hebben de waarden, normen en praktijken betrekking op een boven- of buitennatuurlijke werkelijkheid en worden ze door de leden voor waar en zinvol gehouden.

Persoonlijke netwerken en sancties

Mensen streven naar *fysiek welzijn*: ze willen eten, drinken, onderdak en een goede gezondheid. Ook willen ze niet fysiek of psychisch worden misbruikt. Hiernaast wensen ze zich *sociale waardering*: *status*, *positief affect*, en *gedragsbevestiging*. Status is schaars, want er zijn altijd meer mensen die het zich wensen dan dat er posities zijn waarmee het is verbonden. Verder willen mensen liefde geven en dat ook van anderen krijgen (positief affect). Gedragsbevestiging houdt in dat goedkeuring door *relevante anderen*, degenen die er voor hen toe doen, wordt gezocht. Een relevante ander hoeft niet per se menselijk te zijn, ook het geweten of ‘God’ kan als zodanig functioneren. Mensen kennen naast deze *finale* doelen (fysiek welzijn en sociale waardering) ook *instrumentele* doelen. Iemand kan bijvoor-

beeld de dochter of zoon van een rijkard willen trouwen; in zijn of haar streven naar meer status is dat instrumenteel. Godsdienst draagt in de regel bij aan fysiek welzijn en sociale waardering en wordt hier gezien als instrumenteel voor de verwerking ervan.

Het lidmaatschap van sommige groeperingen staat dat van een andere in de weg vanwege conflicterende waarden, normen en praktijken. Lid zijn van een gezin, een politieke partij, een kerk en de vakbeweging gaan goed samen, maar tegelijkertijd een praktiserend christen, moslim en joods zijn, lukt niet. Veel ideologische groeperingen zijn ‘gulzig’, en ze proberen de contacten van hun leden met ‘anderen’ en hun opvattingen en praktijken te beperken en de persoonlijke netwerken van hun leden (ideologisch) homogeen te houden. Zo versterken ze de integratie of onderlinge cohesie en voorkomen ze geloofsafval of ledenverlies.

Op het niveau van de samenleving – dus niet alleen op het niveau van de groepering – bestaat een norm dat mensen het lidmaatschap van bepaalde groeperingen niet mogen verruilen voor dat van andere. Goed geïntegreerde leden kennen de norm en houden zich er aan, want zich er niet aan houden roept in de regel sancties op. Of het nu een voetbalsupporter, een wetenschapper of een gelovige betreft, ze overtreden de norm wanneer ze ‘van kleur verschieten’ en worden daarvoor gestraft. Een wetenschapper bijvoorbeeld die zich inlaat met allerlei onwetenschappelijke praktijken, *i.e.* de waarden, normen en praktijken van de

wetenschappelijke gemeenschap opgeeft, kan ‘Jomanda in wetenschapsland’ worden en raakt zo’n etiket niet meer kwijt. Sancties komen van de kant van de groepering en van de kant van de leden van de samenleving. Ze lopen uiteen van het negeren van de normovertreding en roddel tot psychisch en fysiek geweld en uitstoting uit de gemeenschap.

Persoonlijke netwerken, een groep van mensen waarmee iemand zich min of meer intensief onderhoudt en waarmee hij een zekere mate van binding heeft, vormen intermediaire groeperingen. Zo’n netwerk kent ook personen die er meer toe doen dan anderen, net als hun waarden, normen en praktijken belangrijker zijn dan die van andere. Naarmate de relaties met de leden langer duren, is de betrouwbaarheid van de leden beter bekend en des te zekerder valt een gemeenschappelijke toekomst in te schatten. De duur van de relatie bepaalt ook de mate van informatie over mogelijke sancties. Sterke onderlinge banden met vaste waarden, normen en sancties verzwakken tevens de invloed van individuele of persoonlijkheidstrekken.

Nieuwe relaties zijn in de regel nog niet zo sterk als oude en ze zijn ook dynamischer. Daarom zijn de kosten van het zich niet houden aan de heersende waarden, normen en praktijken in ‘jonge netwerken’ geringer. Hoe homogener qua waarden, normen en praktijken het netwerk, hoe hoger de kosten van het van kleur verschieten zijn, en omgekeerd: wie dat in een qua ideologie heterogeen persoonlijk netwerk doet wordt minder getroffen door sancties.

Waarom en wanneer (re-)affiliatie en bekering?

Personen (re-)affiliëren en bekeren zich pas wanneer het bijdraagt tot de verwerving van een hogere mate van fysiek welzijn en sociale waardering. Aansluiting bij een groepering of bekering hoeft dus *niet* te betekenen dat tekorten moeten worden gecompenseerd. Ze moeten er wel kosten bij maken. Die bestaan allereerst uit energie, tijd, geld en goederen om zich de waarden, normen en praktijken van de groepering eigen te maken en deel te nemen aan de praktijken. Deels krijgen ze die min of meer vanzelfsprekend door de contacten met diegenen uit hun persoonlijke netwerk die lid zijn van de nieuwe groepering. Dan moeten er boeken en traktaten worden gelezen, radio- en televisie-uitzendingen worden gevolgd, (video)cassettes en cd's gekocht, bekeken en beluisterd. Sommige groeperingen kennen cursussen voor belangstellenden die soms veel geld kosten. Leden betalen ook een 'verplicht vrijwillige' bijdrage als contributie. Verder moeten bijeenkomsten worden bezocht, soms meerdere malen per week. Andere groeperingen verwachten dat hun leden er op uit trekken om de boodschap te brengen. Bekeerlingen moeten soms gewoontes als het drinken van alcohol en het eten van (varkens)vlees opgeven, en hun uiterlijk aanpassen qua kleding, haardracht, make-up, enz. Weer andere kennen een verbod op bloedtransfusie, op inenting, of het inroepen van medische hulp of op het werken in overheidssdienst. Kortom, de kosten die ze

moeten maken hangen af van de sociaal-culturele context; die context structureert en beperkt het gedrag.

(Re-)affiliatie en bekering gebeuren zelden van de ene dag op de andere. Hoewel Saul door een bliksemschicht getroffen tot Paulus werd, is dit niet exemplarisch voor bekering. Ook gaat het vaak niet in eerste instantie om de ideologie. Het persoonlijke netwerk, *i.c.* relevante anderen hierin, spelen een hoofdrol. Bepaalde personen in het persoonlijke netwerk zijn belangrijker dan anderen en worden gaandeweg tot relevante andere(n); ook hun praktijken en opvattingen worden belangrijker. Om het goed te willen doen in hun ogen gaan ze mee naar bijeenkomsten en nemen op nominale wijze deel aan praktijken. Naarmate dit gedurende langere tijd gebeurt, komen ze er achter dat ze eigenlijk praktisch lid zijn van de nieuwe groepering, en voor zover ze dat al waren geen lid meer zijn van de oorspronkelijke groepering. Het accepteren van nieuwe opvattingen en praktijken komt in de regel nadat ze deel hebben aan de praktijken. Dan kunnen ze vervolgens formeel lid van die groepering worden.

Wel komt het voor dat mensen eerst de ideeën belangrijk vinden en zich vervolgens formeel (opnieuw) aansluiten bij een groepering. Vaak is er sprake van een vertekend perspectief bij de bekeerling die in de reconstructie achteraf vaststelt dat het de ideeën waren die van overwegende betekenis waren. Het welkom dat ze van de leden kregen hebben ze dan wel ervaren als een warm bad.

De mate van integratie is gerelateerd aan de levenscyclus. Jongeren (en ouderen) kennen lossere banden en nemen in mindere mate deel aan de praktijken van de groeperingen, en ook zijn de waarden en normen minder gefixeerd. Jongeren zijn vaak (geografisch) mobiel en kennen ook daardoor een minder cohesief netwerk. Contact met anderen leidt onder bepaalde omstandigheden tot afnemende integratie in gezin en andere groeperingen. Er is nog weinig geïnvesteerd in relaties met anderen, en het verlies dat ze leiden is betrekkelijk gering. Eventuele sancties raken hen minder. Sociale, culturele en geografische mobiliteit dragen bij tot verminderde deelname aan de praktijken van religieuze intermediaire groeperingen, maar hoeven niet tot mindere persoonlijke religieuze activiteiten zoals bidden te leiden.

Vertrek uit en aansluiting bij een (andere) religieuze groepering kent verschillende oorzaken, maar de keuze van een partner, dus de komst van een nieuwe relevante andere, die geïntegreerd is in een andere groepering is verweg de belangrijkste. Op het niveau van de samenleving en van de religieuze groeperingen bestaan normen met wie wel en niet wordt getrouwd. Deze hebben, naast liefde (verliefdheid) te maken met klasse en stand, maar ook met 'etnische' en godsdienstige afkomst. Eén zo'n norm is dat moet worden getrouwd met een partner met een zelfde godsdienstige achtergrond. Al blijven er institutionele uitwijkmogelijkheden, de rooms-katholieke kerk bijvoorbeeld staat alleen een godsdienstig gemengd huwelijk toe wan-

neer wordt beloofd dat kinderen rooms-katholiek zullen worden opgevoed.

Goed geïntegreerde leden van een samenleving maken onderscheid tussen verschillende groeperingen en naarmate ze beter geïntegreerd zijn, doen ze dat sterker. Ze kennen naast de 'eigen' groeperingen andere die 'dicht bij zijn' omdat ze qua waarden, normen en praktijken weinig van hen verschillen, en groeperingen die 'vals' enof 'onbekend' zijn. Naarmate een groepering sterker de waarheid claimt, is het aantal groeperingen dat in de categorie 'vals' enof 'onbekend' valt groter. Goed geïntegreerde leden passen zo'n classificatie toe bij de keuze van vrienden en huwelijkskandidaten: 'eigen' verdient de voorkeur. Een zwakke socialisatie, bijvoorbeeld doordat ouders (= relevante anderen) de waarden, normen en praktijken van de religieuze groeperingen slecht naleven of door religieuze heterogamie bij de ouders, veroorzaakt een geringere integratie van jongeren in godsdienstige groeperingen. Naarmate ze minder geïntegreerd zijn, zullen ze ook gemakkelijker een partner kiezen uit een andere groepering, dus uit een 'verkeerde' categorie.

Machtafstand en collectivisme-individualisme

Waarom zouden al dan niet godsdienstige autochtonen zich eerder bekeren tot de islam dan omgekeerd allochtone moslims tot het christendom? Het antwoord heeft niet te maken met de aard van de godsdienst, want beide kennen nagenoeg iden-

tieke heilsdoelen en ook de heilsmiddelen maken niet het verschil. Nederland verschilt met landen als Turkije en Marokko onder meer op de culturele dimensies *machtafstand* en *collectivisme-individualisme*. Een dimensie is een samenhangende bundel van waarden, normen en praktijken. Beide dimensies beïnvloeden de aard van de persoonlijke relaties.

Machtafstand is ‘*de mate waarin de minder machtige leden van instituties of organisaties in een land verwachten en accepteren dat de macht ongelijk is verdeeld*’ (Hofstede² & Hofstede, 2008, p. 58). Kinderen in landen met een lage score worden idealiter als gelijken van de ouders opgevoed. Ouders steunen kinderen om zelfstandige individuen te worden en worden ‘vrienden’. Op school wordt zelfstandig denken aangemoedigd. De sociaal economische status (SES) is wel van invloed: het hebben van een eigen mening en zelfstandigheid worden belangrijker gevonden naarmate gezinnen een hogere SES kennen. Pubers en adolescenten staan hier kritisch ten opzichte van de opvattingen en gedragingen van ouders en zoeken naar authentieke waarden en normen. Verder gaan ze om met medescholieren en -studenten, docenten, vrienden en collega’s met andere waarden, normen en gedragspatronen en lezen ze geschriften van ‘dissidenten’; het wordt allemaal door de ouders geaccepteerd. Zulke confrontaties dragen bij tot kritisch kijken naar de eigen (ouderlijke) waarden, normen en gedragingen. Nederland scoort laag op machtafstand.

Landen als Turkije en Marokko, evenals veel andere (islamitische) landen, scoren zonder uitzondering hoog op machtafstand. Het ‘jabroer spelen’, het geven van positieve antwoorden op vragen en toegeeflijkheid ten opzichte van meerderen zijn typerend. Op school wordt kinderen geleerd na te doen wat de leraar voordoet, niet om zelfstandig en creatief te denken. De aanspreektitel *hocam* of *ö retmenim* – mijn (leer)meester – op Turkse scholen benadrukt dit. Onderdanigheid wordt geoefend, terwijl onafhankelijkheid niet wordt aangemoedigd. Aan ouderen moeten respect en aanhankelijkheid worden betoond, ook buiten gezin en familie. Ouderen worden vaak als ‘familie’, *oudere broer* en *oudere zus*, of *oom* en *tante*, en *yenge* aangesproken.

Waar machtafstand te maken heeft met de verhouding van ‘ik ten opzichte van de andere(n)’, gaat het bij *collectivisme-individualisme* om ‘ik ten opzichte van wij’. Nederland kent een hoge score op *individualisme* en autochtone Nederlanders kennen losse verwantschapsbanden waarbij het kerngezin centraal staat, en niet de ‘grote familie’. In de loop der tijd vindt er een verschuiving plaats in de relevante andere(n): van ouders, broers en zusters, naar de *peers*, leraren, vrienden, collega’s en de (huwelijks)partner. De keuze van een partner, die in veel hogere mate ‘vrij’ is dan in collectivistische samenlevingen, houdt in dat er een relevante andere is bijgekomen: de partner.

Komt die uit een andere godsdienstige groepering of heeft die er geen, dan wordt

² Geert Hofstede is de autoriteit op het gebied van cultuurverschillen tussen landen. Hij is bovendien Nederlands meest geciteerde wetenschapper.

soms een keuze gemaakt voor die ene of voor geen, afhankelijk van hoe sterk de integratie van de betrokkenen is. Soms ook wordt een *middle ground* gevonden en vertrekken beiden naar een andere die voor hen allebei acceptabel is. Degenen die geen lid zijn van een religieuze groepering en ook geen religieuze socialisering hebben ondergaan, moeten aanzienlijk meer kosten maken om zich aan te kunnen sluiten bij een religieuze groepering dan wel zich te kunnen bekennen tot een bepaalde religieuze opvatting. Onkerkelijken vormen dan ook maar een fractie van het (lage) aantal grensverkeerders.

Turkije en Marokko scoren, anders dan Nederland, hoog op collectivisme. *Filial piety*, de eer van de *man* – die nota bene is gerelateerd aan de kuisheid van de *vrouw* – en sterk nationalistisch gekleurde vaderlandsliefde vormen de meest centrale waarden. Collectivisme betekent in de regel ook afhankelijkheid van de machtigen. In hoog op collectivisme scorende landen komen hechte verwantschapsgroepen voor die levenslang een centrale rol spelen en eveneens levenslang bescherming bieden. Dit geldt overigens alleen als de leden zich loyaal gedragen! Van familieleden wordt gehoorzaamheid verwacht en uiteraard ook (financiële) steun waar nodig. Het groepsbelang gaat te allen tijde boven dat van het individu.

Er bestaan in deze landen aparte benamingen voor familie met betrekking tot senioriteit en linealiteit. Turken spreken de oudste broer als *abi* aan en de oudste zus als *abla*; de voornaam wordt zelden of niet

gebruikt. Verder wordt onderscheid gemaakt tussen patri- en matrilaterale verwanten. Dat komt tot uitdrukking in de benaming: *amca* en *dayı*, vaders broer en moeders broer, en vaders zuster en moeders zuster zijn *hala* en *teyze*, en de vrouwen van *amca* en *dayı*, heten *yenge*. De patrilaterale verwanten zijn belangrijker dan de matrilaterale: ‘die van moeders kant zijn eigenlijk geen familie, maar toch ook weer wel’. Bij afwezigheid van de eersten komt matrilaterale verwanten de rol toe van de patrilineaire verwanten.

Bij een huwelijk, vaak gearrangeerd en dus zeker geen vrije keuze, vormen verwanten voor de hand liggende kandidaten, en ‘neven en nichten’-huwelijken komen dan ook vaak voor. Uiteraard gaat het ook hier om patrilaterale neven en nichten. In collectivistische culturen waar de patrilineaire familiebanden sterk blijven, is de verschuiving in relevante andere(n) dan ook geringer wanneer wordt getrouwd. Dit gold minder de vrouwen: in Turkse families werden dochters ‘weggegeven’ en na hun trouwen werd voor hen *kayınvalide* (schoonmoeder) de relevante andere – vaak ‘boeman’. (Islamitische) allochtonen kennen van huis uit nog steeds een hogere mate van machtafstand evenals een hogere mate van collectivisme. Mede hierdoor is hun persoonlijke netwerk homogener, qua ideologie en qua etnische afkomst.

Uiteraard labelen ook allochtonen de mensen in hun omgeving. De overgrote meerderheid van Turkse afkomst is soennitisch. Al dan niet christelijke autochtonen zijn *gâvur* (heiden, ongelovige) en ook wel

kâfir (godslasteraar, godloochenaar)³ en ook Syrisch orthodoxe Suroye (yoyo's) van Turkse afkomst, zijn *gâvur*. Verder bestaan er nog alevieten⁴, die geen moskee kennen maar een *cemevi*, zij verschillen ook weer onderling qua opvattingen, en nationalistische groeperingen als *Süleymanci*, *Nurcu* en *Milli Görü cü* met 'eigen' moskeeën. Dan zijn er nog de grijze wolven (*Bozkurtlar*), en *Ülkücüler*, terwijl Koerden nog weer een andere categorie vormen. Islamitische allochtone ouders, ook wanneer ze niet heel strikt in de leer zijn, hebben 'liever niet' dat hun kinderen met een 'verkeerde' kandidaat trouwt. Dus, hoe beter geïntegreerd, des te hoger de kans op een religieus homogeen huwelijk, en des te kleiner de kans dat een kandidaat uit de categorie 'onbekend' of 'vals' komt, en dat de zoon of dochter zich bij een andere groepering aansluit dan wel zich bekeert. Eventuele aansluiting vinden bij een groepering dicht bij de categorie 'eigen' is minder erg dan bij een 'valse of onbekende' groepering. We zien ook hier 'het narcisme van de kleine verschillen': kleine, voor buitenstaanders nauwelijks te begrijpen verschillen worden door de betrokkenen als een bijna onoverbrugbare kloof gezien. Ze zijn de tegenpartij of de 'vijand'. De mate van striktheid in opvattingen beïnvloedt het grensverkeer omdat de categorie 'vals' of 'onbekend' voor de minder strenge groeperingen kleiner is. Ook is de mate van integratie hier minder sterk dan in strikte groeperingen.

Bovenstaande betekent dat wanneer islamitische allochtonen hun religieuze groepe-

ring verruilen voor een christelijke of christelijke waarden, normen en praktijken aannemen, de kosten voor hen hoger en de sancties zwaarder zijn dan wanneer autochtonen dat doen. Niet dat dezen geen kosten moeten maken, maar ze zijn van een andere orde. (Re-)affiliatie en bekering in subsamenlevingen met een grote machtafstand en hoge mate van collectivisme betekent veelal het opgeven van *alle* 'oude' contacten. Bij dit alles moet wel worden bedacht dat het in bepaalde omstandigheden, dus afhankelijk van de gestelde doelen en de sociaal-culturele context, rationeel is om gedane investeringen in relaties 'af te schrijven'. Dus: verlies nemen ten einde meer fysiek welzijn en sociale waardering te verwerven. Dat maakt ook dat (re-)affiliatie en bekering ook in extreme omstandigheden gebeuren.

Conclusie en discussie

In dit artikel werd uitgaande van een algemene theorie over (re-)affiliatie en bekering de vraag beantwoord *Wat maakt dat autochtone Nederlanders zich gemakkelijker aansluiten bij een islamitische groepering en zich tot de islam bekeren, dan dat moslims met een allochtone achtergrond zich aansluiten bij een christelijke groepering en zich tot het christendom bekeren?* Begrensd rationeel handelende mensen opereren in een sociaal-culturele context; deze structureert en beperkt hun keuzes om op de in hun ogen meest doelmatige wijze de gewenste doelen te verwezenlijken. Aansluiting bij een andere godsdienstige

³ Hiernaast worden nog andere etiketten gebruikt: *kitapsız* (zonder 'het boek'), *dinsiz* (zonder geloof), *Allahsız* (zonder Allah), *tanrısız* (zonder god).

⁴ *Kızılba* is een zwaar scheldwoord voor hen.

intermediaire groepering en bekering zijn gezien als instrumenteel om de finale doelen geformuleerd als fysiek welzijn en sociale waardering te bereiken. Het doel 'goed willen doen in de ogen van relevante anderen' neemt hierbij een belangrijke plaats in. De context bestaat uit intermediaire groeperingen met waarden, normen en praktijken, waarbij ook het persoonlijke netwerk als intermediaire groepering is opgevat. De kosten die bekeerlingen moeten maken zijn van materiële en immateriële aard. Allochtone moslims krijgen in de regel met aanzienlijk zwaardere sancties te maken bij het overtreden van de universele regel om de (religieuze) intermediaire groepering niet te verruilen voor een andere dan autochtonen die dit doen. Deze kosten werden hier gerelateerd aan de twee dimensies *machtafstand* en *collectivisme-individualisme*. Ze overtreden die regel door partners te kiezen uit groeperingen met het etiket 'vals' of 'onbekend'.

Voorspeld kan worden dat naarmate de dimensies *machtafstand* en *collectivisme-individualisme* van de islamitische allochtonen 'Nederlandser' worden, ook de partners gemakkelijker worden gekozen uit categorieën die eerder taboe waren. We zien vooral bij de jongeren verschuivingen optreden. Het zijn vooral de jonge vrouwen die 'Nederlandser' worden op de genoemde dimensies. Dat is op zichzelf genomen begrijpelijk, want zij hebben ook het meest te winnen. De jonge allochtone vrouwen zijn aanzienlijk progressiever dan de jonge allochtone mannen. Die zijn in hun opvattingen die samenhangen met de dimensies,

ook waar het gaat om de waarden en normen die vrouwen betreffen, vele malen conservatiever. Of daarmee eventuele aansluiting bij andere religieuze intermediaire groeperingen en de acceptatie van waarden, normen en praktijken door jonge vrouwen gemakkelijker worden, blijft een vraag.

Wel kan worden verwacht dat bij deze categorie 'secularisering' zal optreden, in de zin van minder of geen binding met de islamitische intermediaire groeperingen en met de normen waarden en praktijken ervan. Immers waar het aantal kerken en kerkbezoek afneemt is het aantal moskeeën constant gebleven. Wel neemt, net als kerkbezoek, het moskeebezoek af, *i.e.* deelname aan bepaalde praktijken. Maar samenlevingskenmerken als de genoemde dimensies kennen een lange geschiedenis en ze zijn sterk. Het zal dan ook nog wel even duren voordat de allochtone subsamenlevingen een even 'open samenleving' zullen zijn als de autochtone.

Literatuur

Behalve van allochtone Turkse informanten is voor dit artikel gebruikgemaakt van:

Hak, D. (1998). Geographic mobility; Compensators (general and specific compensators); Deferred gratification; Deprivation theory; Investments; Rational choice theory. In: William H. Swatos Jr. (Ed.), *Encyclopedia of religion and society* (pp. 206-207; 112-113; 129; 136-137; 402-404). Walnut Creek, Ca: Altamira Press.

Hak, D. (2006). Conversion as a process of rational choice. An evaluation of the Stark-Finke-model on (re-)affiliation. In: J.N. Bremmer et al. (Eds.). *Paradigms, Poetics and Politics of Conversion* (pp. 13-24). Leuven: Peeters.

Hak D. (2007). Stark and Finke or Durkheim on conversion and (re-)affiliation. An outline of a structural functionalist rebuttal to Stark and Finke. *Social Compass*, 54 (2), pp. 295-313.

Voor paragraaf 4 is geput uit:

Hofstede, G. & Hofstede, G.J. (2008). *Allemaal andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen*. Amsterdam / Antwerpen: Uitgeverij Contact.